

הסוגיא השלושים וחמש – רבי טרפון (יא ע"א)

- [1] תנו רבנן: בית הלל אומרים: עומדין וקורין, יושבין וקורין, ומטין וקורין, הולכים בדרך וקורין, ועושין במלאכתן וקורין. ומעשה בר' ישמעאל ור' אלעזר בן עזריה שהיו מסובין במקום אחד, והיה ר' ישמעאל מוטה ור' אלעזר בן עזריה זקוף. כיון שהגיע זמן קריאת שמע הטה ר' אלעזר וזקף ר' ישמעאל. אמר לו ר' אלעזר בן עזריה לר' ישמעאל: ישמעאל אחי, אמשול לך משל. למה הדבר דומה? משל לאחד שאומרים לו: זקנך מגודל. אמר להם: יהיה כנגד המשחיתים. אף כך עתה. כל זמן שאני זקוף, אתה מוטה; עכשיו כשאני הטתי, אתה זקפת? אמר לו: אני עשיתי כדברי בית הלל ואתה עשית כדברי ב"ש. ולא עוד, אלא שמא יראו התלמידים ויקבעו הלכה לדורות.
- [2] מאי ולא עוד?
- [3] וכי תימא בית הלל נמי אית להו מטין, הני מילי דמטה ואתא מעיקרא; אבל הכא, כיון דעד השתא הוית זקוף והשתא מוטה, אמרי שמע מינה כב"ש סבירא להו, שמא יראו התלמידים ויקבעו הלכה לדורות.
- [4] תני רב יחזקאל: עשה כדברי ב"ש – עשה, עשה כדברי ב"ה – עשה.
- [5] רב יוסף אמר: עשה כדברי ב"ש – לא עשה ולא כלום, דתנן: מי שהיה ראשו ורבו בסכה ושולחנו בתוך הבית, ב"ש פוסלין וב"ה מכשירין. אמרו להם בית הלל לבית שמאי: מעשה שהלכו זקני בית שמאי וזקני בית הלל לבקר את ר' יוחנן בן החורנית. מצאוהו שהיה ראשו ורבו בסכה ושולחנו בתוך הבית, ולא אמרו לו כלום. אמרו להם: משם ראייה? אף הם אמרו לו: אם כן היית נוהג, לא קיימת מצות סכה מימך.
- [6] רב נחמן בר יצחק אמר: עשה כדברי בית שמאי – חייב מיתה, דתנן: אמר ר' טרפון: אני הייתי בא בדרך והטתי לקרות כדברי בית שמאי וסכנתי בעצמי מפני הלסטין. אמרו לו: כדי היית לחוב בעצמך, שעברת על דברי בית הלל.

א. ברייתא דרין
בה

ב. שלוש דעות
בעניין מעמדו
של הנוהג כבית
שמאי

מסורת התלמוד

[1] ומעשה ברבי ישמעאל... יקבעו הלכה לדורות תוספתא ברכות א ד, עמ' 2; ספרי דברים לד; ירושלמי ברכות א ו, ג ע"ב. [4] עשה כדברי בית שמאי – עשה ראה תוספתא סוכה ב ג, עמ' 262; יבמות א יג; עדויות ב ג; ירושלמי ברכות א ז, ג ע"ב; בבלי עירובין ו ע"ב; לסגנון, השווה בבלי בבא בתרא קכד ע"א: "עשה כדברי רבי – עשה, עשה כדברי חכמים – עשה". [5] דתנן... מימיך משנה סוכה ב ז. [6] דתנן... בית הלל משנה ברכות א ג (משנתנו).

רש"י

עוסקין במלאכתן וקורין לקמן מוקמינן לה, בפרק שני (ברכות טז ע"א). הטה רבי אלעזר בן עזריה כבית שמאי. לאחד שאמרו לו זקנך מגודל אמר להם יהיה זה כנגד המשחיתים משל שלך דומה לאחד שאומרים לו: זקנך נאה ומגודל, והוא אומר להם: הואיל וקלסתם אותו, אף הוא יהיה כנגד המשחיתים, הגדול הזה יהיה נתון לתער ולמספרים שאביא עליו ואשחיתנו. עכשיו שאני הטתי הרי אני כמקלס את מעשיך שהיית מוטה, ואתה נזקפת. בית הלל נמי אית להו מטיין דבמטיין נמי שרו, כדאמרינן לעיל מטיין וקורין. אבל עכשיו, כיון דעד השתא היית זקוף ועכשיו הטית, אם לא נזקפתי אני יראו התלמידים ויקבעו הלכה. לא קיימת כו' וכי היכי דעשה כדברי בית הלל לא עשה ולא כלום לדברי בית שמאי, אף העושה כדברי בית שמאי לא עשה ולא כלום לדברי בית הלל.

תקציר הסוגיא

לפי משנה ברכות א ג היטה רבי טרפון לקרוא שמע בערב כבית שמאי וסיכן עצמו מפני הלסטים, וחכמים אמרו לו: "כדאי היית לחוב בעצמך שעברת על דברי בית הלל". בחלק א שבסוגיא שלנו מובאת ברייתא אשר בה פולמוס נוסף בעניין התנוחה של קריאת שמע, הפעם בין רבי אלעזר בן עזריה לרבי ישמעאל. בחלק ב מובאות שלוש דעות באשר למעמדו של העושה כדברי בית שמאי: לפי ברייתא המובאת על ידי רב יחזקאל: "עשה כדברי בית שמאי – עשה"; רב יוסף לומד ממשנה סוכה ב ז ש"לא עשה ולא כלום"; ואילו רב נחמן בר יצחק לומד ממשנתנו שהוא חייב מיתה.

בפירוש מושווית הברייתא שבחלק א עם מקבילות בתוספתא ברכות א ד, עמ' 2; ספרי דברים לד; ונוסח שונה במקצת שמצאנו בירושלמי ברכות א ז, ג ע"ב. עיון מגלה שהגירסא שבירושלמי משנית, והשערות באשר למקורו ומשמעו של נוסח משני זה מובאות ונידונות בפירוש. פירושו של שלמה נאה למטפורה שבברייתא, מובא ומאומץ. חלק ב נידון בפירוש בפרוטרוט, ומוצע שלוש הדעות אינן מתייחסות למקרה של תנוחה קריאת שמע בלבד אלא למעמד הלכות בית שמאי בתקופת האמוראים בבבל בכלל. שלוש הדעות נידונות בפירוש לאור סוגיות תלמודיות אחרות הדנות בנושא, ונסקרת התפחות הגישה להלכות בית שמאי בתקופת התנאים והאמוראים בארץ ישראל ובבבל.

מבנה הסוגיא ומהלכה

בסוגיא שני דיונים נפרדים המתקשרים למעשה רבי טרפון במשנתנו:

א. ברייתא מקבילה עם סיפור נוסף על תנא שהקפיד כנגד תנא אחר שנהג כבית שמאי בעניין התנוחה של קריאת שמע, ודיון קצר בברייתא זו;

ב. שלוש דעות שונות בנוגע למעמדו של הנוהג כבית שמאי בזמן הזה.

הדעה השלישית, זו של רב נחמן בר יצחק, אשר לפיה חייב הנוהג כבית שמאי מיתה, מתבססת על מעשה רבי טרפון במשנתנו.

לפי רוב המפרשים¹ מוסבות שלוש הדעות בנוגע למעמדו של הנוהג כבית שמאי על משנתנו: לפי הברייתא "תני רב יחזקאל", המקפיד לקרוא שמע כבית שמאי, יצא; לפי רב יוסף הוא לא יצא; ולפי רב נחמן בר יצחק הוא חייב מיתה. אבל כפי שיתברר להלן, בעיוני הפירוש לפיסקא [4], עסקה הברייתא של רבי יחזקאל במקורה במי שנוהג כבית שמאי בכל עניין, והיא משקפת תפיסה אשר לפיה לא הוכרעה הלכה כבית הלל, וניתן עדיין לנהוג כבית שמאי. ואם כן, סביר להניח שגם רב יוסף ורב נחמן בר יצחק התייחסו במקור הדברים למי שנוהג כבית שמאי בכל עניין ולא דווקא בענייננו, שלגביו בית שמאי מחמיר. קיימות אפוא שלוש אפשרויות:

(1) רב יחזקאל, רב יוסף ורב נחמן בר יצחק התייחסו במקור הדברים למי שנוהג כבית שמאי בכל עניין, אבל בעל הסוגיא הסב את המחלוקת על משנתנו, סמוך לאחר הדיון הקודם בדברי רבי אלעזר בן עזריה לרבי ישמעאל: "שמא יראו התלמידים ויקבעו הלכה לדורות", כדי ליצור את הרושם שהם נחלקו בעניין קריאת שמע.

(2) בעל הסוגיא פירש אף הוא שנחלקו אמוראי בבבל בעלמא ולא בעניין קריאת שמע, אלא שהוא הביא את המחלוקת כאן משום שזוהי המחלוקת הראשונה בין בית שמאי לבית הלל במשנה.

(3) בעל הסוגיא פירש שנחלקו בעלמא, והוא הביא את המחלוקת כאן משום שרב נחמן בר יצחק מביא את המשנה שלנו כראיה לדבריו. וראה להלן, סוף עיוני הפירוש לפיסקא [4].

עיוני פירוש

[1] תנו רבנן: בית הלל אומרין: עומדין וקורין, יושבין וקורין, ומטיין וקורין, הולכים בדרך וקורין, ועושין במלאכתן וקורין

חלק זה של הברייתא חסר במקבילות. הוא מפרש את דברי בית הלל שבמשנה: "כל אדם קורא כדרכו", ולפיו "כדרכו" פירושו בכל דרך שהיא, או בתנוחה שבה נמצא האדם לפני שהוא מחליט לקרוא שמע. נראה שמדובר בתוספת שבאה להוציא מידי פירוש אחר אפשרי של דברי בית הלל, אשר לפיו "כדרכו" פירושו כדרך שהוא רגיל לקרות שמע, שהרי לפי פירוש זה, גם התנוחה של בית שמאי היא אופציה לגיטימית לפי בית הלל, בעוד שמהמשך הסוגיא מתברר שתנאים ואמוראים הקפידו להורות הלכה דווקא כבית הלל.

ומעשה ברבי ישמעאל ורבי אלעזר בן עזריה שהיו מסובין במקום אחד, והיה רבי ישמעאל מוטה ורבי אלעזר בן עזריה זקוף. כיון שהגיע זמן ק"ש הטה רבי אלעזר וזקף רבי ישמעאל

כך גם בתוספתא ברכות א ד, עמ' 2 ובספרי דברים לד. אבל בירושלמי א ז, ג ע"ב: "והיה ר' אלעזר בן עזריה מוטה ור' ישמעאל זקוף. הגיע זמן עונת קריאת שמע, נזקף רבי אלעזר בן עזריה והטה רבי ישמעאל". לפי כל המקורות רבי אלעזר בן עזריה הוא שנוהג כבית שמאי, אך לפי הירושלמי אירע המעשה בשעת קריאת שמע של שחרית, בעוד שלפי הבבלי ושאר המקבילות הוא התרחש בערבית. לפי גינצבורג,² הסיפור בספרי, בתוספתא ובבבלי הוא המקורי: רבי אלעזר בן עזריה שכב לקרוא קריאת שמע של ערבית, בעוד שרבי ישמעאל הקפיד דווקא לקום. המילה האחרונה בסיפור היא זו של רבי ישמעאל, והסיפור בא להוציא מידי הנוהגים כבית שמאי. אך בארץ ישראל נהגו לעמוד לקריאת שמע גם בבוקר וגם בערב כדי לכבד את המעמד, כפי שעולה מכמה מקורות,³ ולכן לא היה הסיפור במתכונתו המקורית מובן. השומע הארץ ישראלי ישאל: הרי כולם עומדים בקריאת שמע של ערבית, ולא דווקא כדי להפגין שהלכה כבית הלל, אלא כדי לכבד את המעמד! מטעם זה סיפרו את הסיפור בירושלמי כאילו הוא מתרחש בשחרית, ואזי מובן שרבי ישמעאל, בשוכבו, עשה מעשה יוצא דופן כדי להוציא מדעת בית שמאי.

אך תיאור זה מוקשה: היינו מצפים שדווקא בארץ ישראל יספרו על ערבית כדי שיצא שגם הם נוהגים כבית הלל. בהעבירם את הסיפור לשחרית הרי הם מבליטים את העובדה שבשחרית הם נוהגים כבית שמאי, בניגוד לעמדתו הנחרצת של רבי ישמעאל, הזוכה לאהדה בסיפור! זאת ועוד: גם בבבל היו שנהגו לעמוד לקריאת שמע בוקר וערב.⁴ לכן נראה יותר שבארץ ישראל העבירו את הסיפור לשחרית מטעם אחר: לפי הסיפור המקורי היה רבי ישמעאל מוטה בערב, אף על פי שטרם קרא שמע, והוא נהג כבית הלל. קשה להבין מדוע שכב לישון בטרם קרא שמע!⁵ בשחרית לעומת זאת, מובן שחכם אחד קם ממיטתו לפני השני, והגיע זמן קריאת שמע בהיות רבי אלעזר בן עזריה מוטה ור' ישמעאל זקוף.

2 פירושים וחדושים בירושלמי א, עמ' 146-147.

3 ראה אוצר הגאונים, ברכות, התשובות, עמ' 25-27, וכך מפרש גינצבורג את מימרת רבי יוחנן בבבלי ברכות יג ע"ב: "כל הפרשה כולה בעמידה".

4 המסורת אשר לפיה יש לעמוד בשעת קבלת עול מלכות שמים מובאת בשמות אמוראי בבל הן בירושלמי ברכות ב א, ד ע"א (ר' חונה ר' אורי רב יוסף רב יהודה בשם שמואל: צריך לקבל עליו מלכות שמים מעומד") הן בבבלי ברכות יג ע"א (אמר רב יהודה: על לבבך בעמידה). ראה י' קנהל, "פרשה שיש בה קיבול מלכות שמים", תרביץ נג (תשמ"ד), עמ' 30, הערה 72.

5 אך בספרי דברים לד: "היה רבי ישמעאל מוטה ודור ש", וראה ליברמן, תוספתא כפשוטה א, עמ' 4, שמוכיח מכאן וממקורות אחרים שחכמים נהגו ללמוד בהטותם על הרצפה. ואפשר שבירושלמי לא הכירו מנהג זה, ולכן לא הבינו מדוע יהיה רבי ישמעאל מוטה לישון לפני שקרא שמע אם הוא מקפיד לעמוד לקריאת שמע של ערבית לאפוקי מדעת בית שמאי, ולכן העבירו את המעשה לשעות הבוקר.

משל לאחד שאומרים לו: זקנך מגודל. אמר להם: יהיה כנגד המשחיתים

רש"י מפרש שהחברים שיבחו את הזקן ובעל הזקן עונה שהוא יגלח אותו בדווקא, ו"משחיתים" היינו תער ומספריים. אך מן המקבילות עולה בבירור שהחברים גערו בבעל הזקן שזקנו מגודל מדי, בלשון "מה לך זקנך מגודל" או "מפני מה זקנך מגודל".⁶ לכן פירשו רבים שבעל הזקן ענה לחבריו שהוא עושה כן דווקא ואינו מספר את זקנו כלל, אף בהיתר, "כנגד המשחיתים", היינו להוציא מדעת המגלחים את זקנם בהשפעת הרומאים ובאיסור.⁷ אך גם פירוש זה מוקשה, כפי שהראה שלמה נאה,⁸ שהרי לפי זה עושה מגדל הזקן מעשה חיובי בכך שהוא מוציא מדעתם של עוברי עברה, בעוד שעל רבי אלעזר בן עזריה להראות במשלו שרבי ישמעאל עושה מעשה "דווקא" שאין לו משמעות חיובית. לכן פירש נאה שהמילה "כנגד" משמשת כאן במובן "כדרך", והראה שכך משמשת המילה כמה פעמים בלשון חז"ל.⁹ חבריו של בעל הזקן גוערים בו על זקנו הגדל פרא, והוא עונה: "אם אינך אוהב את זקני כמות שהוא, אגלחנו כליל כדרך המשחיתים באיסור", משל לרגישות יתר, תגובה קיצונית מופרזת. וכך רואה רבי אלעזר בן עזריה את תגובת רבי ישמעאל לכך שהוא, רבי אלעזר בן עזריה, החמיר בדיני קריאת שמע כבית שמאי.

[3] וכי תימא בית הלל נמי אית להו מטין, הני מילי דמטה ואתא מעיקרא. אבל הכא, כיון דעד השתא הוית זקוף והשתא מוטה, אמרי ש"מ כב"ש סבירא להו, שמא יראו התלמידים ויקבעו הלכה לדורות

קצת קשה, שהרי לפי התירוץ הראשון גם רבי ישמעאל לא נהג כבית הלל: אם אכן סבורים בית הלל שמטין וקורין רק היכא דמטה ואתא מעיקרא, עליהם לסבור גם שעומדין וקורין רק היכא דזקיף ואתא מעיקרא! ונראה שצריך להבין את הדברים כך: ניתן לפרש את הביטוי "כדרכו" בדברי בית הלל בשלוש דרכים:

(1) בתנוחה שהוא רגיל בה;

(2) בתנוחה שבה הוא נמצא מעיקרא;

(3) בכל תנוחה שהיא.

את האפשרות הראשונה פסלנו לעיל, שהרי לפי ההקדמה לברייתא שבבבלי מציעים בית הלל כמה אפשרויות, ואינם מגבילים את הקורא לדרך שבה הוא רגיל. אפשר אפוא שהכוונה היא בכל דרך שהיא, או דווקא בתנוחה שבה הוא נמצא מעיקרא. התירוץ הראשון בא להצדיק את מעשהו של רבי ישמעאל אם נצא מתוך הנחה שבית הלל סבורים שקוראים בכל דרך שהיא: אני בחרתי בדרך שתוכיח שאני קורא כבית הלל ולא כבית שמאי. ואם תאמר שעל שנינו להישאר בתנוחה שבה היינו מעיקרא, אתרץ שהמעשה שלי היה הוראת שעה, כדי להוציא מדעת התלמידים שעלולים לראות ולקבוע הלכה לדורות כבית שמאי.

6 ראה גינצבורג, פירושים וחדושים א, עמ' 144.

7 כן פירשו בליקוטי הגאונים, בר"ח, בערוך, בריטב"א וברשב"א. ובפירוש זה צידדו גם ליברמן וגינצבורג, אלא שגינצבורג פירש שהמגדל את זקנו מתפלמס נגד יהודים שחיקו את האפנה הרומית אך אף על פי כן הקפידו לגלח זקניהם בהיתר דווקא, בסם ולא בתער.

8 ש' נאה, "עזר כנגדו", כנגד המשחיתים: משמעויות נשכחות ופתגם אבוד", לשוננו נט (תשנ"ז), עמ' 99-117.

9 עיין שם, עמ' 110-112. וראה דוגמה נוספת לשימוש זה אצל ל' אליאס, "הערה למאמרו של שלמה נאה", לשוננו נט (תשנ"ז), עמ' 354-355.

[4] תני רב יחזקאל: עשה כדברי ב"ש – עשה, עשה כדברי ב"ה – עשה

כבר העיר לוי גינצבורג¹⁰ שבריייתא זו הינה מקבילה חלקית של הבריייתא המפורסמת המובאת בתוספתא סוכה ב ג, עמ' 262; יבמות א יג; עדויות ב ג; בירושלמי כאן (א ז, ג ע"ב); ובבבלי עירובין ו ע"ב. וזה לשון התוספתא:

לעולם הלכה כדברי בית הלל.

הרוצה להחמיר על עצמו לנהוג כדברי שמי ודברי בית הלל, על זה נאמר: והכסיל בחשך ילך (קהלת ב יד). התופס קולי בית שמי וקולי בית הלל, רשע. אלא: אם כדברי בית שמי כקוליהן וחומריהון, אם דברי בית הלל כקוליהון וחומריהון.

ומן הירושלמי ברכות א ז, ג ע"ב-ע"ג נראה שמדובר למעשה בשתי ברייתות, שהן לכאורה חלוקות זו על זו:

ר' בא בר כהן בשם ר' יודה בן פזי: תדע לך שחביבין דברי סופרים מדברי תורה. שהרי רבי טרפון, אילו לא קרא לא היה עובר אלא בעשה. ועיי' שעבר על דברי ב"ה נתחייב מיתה על שם ופורץ גדר ישכנו נחש (קהלת י ח)... הדא דתימר משיצאת בת קול, אבל עד שלא יצאת בת קול, כל הרוצה להחמיר על עצמו ולנהוג כחומרי ב"ש וכחומרי ב"ה, על זה נאמר: הכסיל בחוש' הולך (קהלת ב יד). כקולי אילו ואילו, נקרא רשע. אלא אי כקולי וכחומרי דדין אי כקולי וכחומרי דדין. הדין דתימר, עד שלא יצאת בת קול. אבל משיצאת בת קול, לעולם הלכה כדברי ב"ה, וכל העובר על דברי ב"ה חייב מיתה. תני: יצאת בת קול ואמרה: אילו ואילו דברי אלהים חיים, אבל הלכה כדברי בית הלל. איכן יצאת בת קול? רב ביבי אמר בשם רבי יוחנן: ביבנה יצאת בת קול.

גינצבורג מקבל את דברי הירושלמי שמדובר בשתי ברייתות, וגם את פירוש הירושלמי שעד שלא יצאת בת קול ניתן לנהוג כבית שמאי על חומריהם וקוליהם, ומשיצאת בת קול הלכה כבית הלל. הוא מפרש שהבריייתא הגיעה לרב יחזקאל בבבל בצורה קטועה, וזה האחרון לא הבין שמדובר בתקופה שלפני ההכרעה דווקא. חוקרים אחרים ניסו לדחוק ולפרש את הרישא והסיפא כבריייתא אחת, על דרך האוקימתא.¹¹ אך יותר נראה שמדובר בשתי ברייתות חלוקות: לפי האחת לעולם הלכה כבית הלל;¹² ההלכה הוכרעה כבית הלל (לאו דווקא על ידי בת קול¹³), וכל העובר על דברי בית הלל חייב מיתה. לפי השנייה, ניתן לנהוג בעקביות או כבית שמאי או כבית

10 פירושים וחדושים א, עמ' 155.

11 ליברמן, תוספתא כפשוטה ו-ז, עמ' 9, מעלה את האפשרות שפירוש הדברים הוא: "לעולם הלכה כבית הלל, מפני שהם הרוב, אבל כל זמן שלא עמדו למניין, מותר לנהוג גם כב"ש". ש' ספרא, "הכרעה כבית הלל ביבנה", בתוך: בימי הבית ובימי המשנה, כרך ב, ירושלים תשנ"ד, עמ' 404, מפרש: "הדברים 'לעולם הלכה כדברי בית הלל' אין פירושם שההלכה כדברי בית הלל בכל הלכה והלכה בצורה מוחלטת ומחייבת הכלל 'לעולם הלכה כדברי בית הלל' יכול אפוא לבוא ליד הכלל שכל אחד ואחד יכול להלך בשיטת בית שמאי או בשיטת בית הלל. לפי דברים אלו אין 'לעולם' זה אלא ציון, כי כרגיל ההלכה היא כבית הלל, אך אין כלל זה מקיף את כל המחלוקות כולן בצורה חד משמעית". ולא ירדתי לסוף דעתו בעניין זה: "כרגיל" ההלכה היא כבית הלל. האם במקרים רגילים אלו יכול כל אחד ואחד להלך בשיטת בית שמאי? אם כן, אין הלכה כבית הלל, ואם לא, אין הכלל "הרוצה", תקף. ואם רק במקרים חריגים ניתן לנהוג כבית שמאי, אזי אין אתה נוהג כמותו "כקוליהון וחומריהון".

12 והנה, בירושלמי אין "בריייתא" זו מובאת בהכרח כבריייתא, אלא אפשר לראות בה לשון התלמוד. הירושלמי מצטט את הבריייתא "הרוצה", מעמיד אותה "עד שלא יצאת בת קול", ומעיר: "אבל משיצאת בת קול לעולם הלכה כדברי ב"ה, וכל העובר על דברי ב"ה חייב מיתה". ושם כולה לשון התלמוד, המתאר את הנהוג בימיו. ומן הירושלמי הוכנס ללשון הבריייתות עצמן בתוספתא ובבבלי.

13 אפשר שהמסורת בעניין בת הקול קדמה למסורת "לעולם הלכה כבית הלל", ואפשר שהמסורת "לעולם הלכה כבית הלל" היא שיקוף של הנורמה והדרישה ההלכתית בתקופה המאוחרת, והמסורת בעניין בת הקול באה לחזק נורמה ומגמה זו. נראה שהמסורת אשר לפיה בת קול הכריעה כבית הלל, המיוחסת לשמואל בבבלי עירובין יג ע"ב ומובאת בלשון "תני" בירושלמי, יסודה בתחילת תקופת האמוראים (ראה ספרא, לעיל, הערה 11, עמ' 383, והערה 9 שם), ומטרתה לשמש משקל נגד לבת הקול שלפי המסורת התנאית הכריעה כרבי אליעזר השמותי ביבנה, כסיפור תנור של עכנאי (ירושלמי מועד קטן ג א, פא ע"ד; בבלי בבא מציעא נט ע"ב), וכאילו אמרו: "אמנם יצאת בת קול ביבנה, אבל היא הכריעה כבית הלל דווקא!" והשווה הסיפור הארמי המיוחס לרבי נתן בבבלי שם, אשר בו כעין בת קול – צחוקו של הקב"ה – "מכריע" כבית הלל מיד לאחר ההכרעה כבית שמאי ובעקבותיה. כאן וכאן סיפור על משקל נגד לבת קול שהכריעה כרבי אליעזר, וכאן מקורות המיוחסים לבבליים, ובהם טשטוש גבולות בין חומר תנאי ובריייתא: מימרא של שמואל בבבלי המובאת כבריייתא בירושלמי, וסיפור ארמי בבלי מאוחר המיוחס לתנא הבבלי רבי נתן.

הלל. ואף בתוספתא נראה שמדובר בשתי ברייתות חלוקות שהוצמדו זו לזו.¹⁴ רב יחזקאל הביא את הברייתא הפלורליסטית הלכה למעשה, בעוד שרב נחמן בר יצחק סבור שאין לפסוק בימינו כבית שמאי. ואכן, בבבלי עירובין ו ע"ב-ז ע"א מצאנו מקבילה לסוגיא שציטטנו לעיל מירושלמי ברכות, וזה לשונה:

.... תניא: לעולם הלכה כבית הלל, והרוצה לעשות כדברי בית שמאי – עושה, כדברי בית הלל – עושה, מקולי ב"ש ומקולי ב"ה, רשע, מחומרי ב"ש ומחומרי ב"ה, עליו הכתוב אומר: הכסיל בחשך הולך (קהלת ב יד), אלא אי כב"ש כקוליהון וכחומריהון אי כב"ה כקוליהון וכחומריהון. הא גופא קשיא: אמרת לעולם הלכה כב"ה, והדר אמרת הרוצה לעשות כדברי ב"ש עושה! לא קשיא, כאן קודם בת קול כאן לאחר בת קול. ואיבעית אימא: הא והא לאחר בת קול, ורבי יהושע היא, דלא משגח בבת קול.

ואיבעית אימא, הכי קאמר: כל היכא דמשכחת תרי תנאי ותרי אמוראי דפליגי אהדדי כעין מחלוקת ב"ש וב"ה, לא ליעבד כי קוליה דמר וכי קוליה דמר ולא כחומריה דמר וכי חומריה דמר, אלא או כי קוליה דמר וכחומריה עביד, או כקוליה דמר וכחומריה עביד.

לעומת הפירוש היחיד שמצאנו בירושלמי לסיפא של הברייתא (אשר לפיה הרוצה להחמיר ולהקל בעקביות כבית שמאי רשאי לעשות כן), המעמיד את הברייתא אך ורק "קודם בת קול", ישנם שני פירושים נוספים בבבלי: לפי אחד מהם "הא והא לאחר בת קול ורבי יהושע היא, דלא משגח בבת קול", כלומר גם לאחר בת הקול ניתן לנהוג כבית שמאי! ונראה שכך פירש רב יחזקאל, ולכן הביא את הברייתא הלכה למעשה (או בעל הסוגיא הביאה הלכה למעשה בשמו, בהנגידו את הדעה המוצגת בברייתא עם דעותיהם של רב יוסף ורב נחמן בר יצחק). לפי הפירוש השלישי לברייתא אין הכוונה לבית שמאי ובית הלל בכלל, שהרי כבר הוכרעה הלכה כבית הלל, אלא הכוונה היא למחלוקת אמוראים שיש בה חומרא וקולא לכל צד, כעין המחלוקת שהובאה לפני כן בין בית שמאי לבית הלל בעניין עירובין, וברור שפירוש זה רחוק מאוד מפשוטה של הברייתא.

הסוגיא בעירובין והסוגיא שלנו משקפות אפוא מגוון של דעות שרווחו בין אמוראי בבל בנוגע למעמד הלכות בית שמאי בתקופת האמוראים. הדעה הרווחת היתה שהלכות בית שמאי אינן לגיטימיות, והמחמיר כבית שמאי לא יצא ידי חובה או אף "חייב מיתה". בשני המקרים מדובר בכעין קנס והתראה, שהרי ברור שמדאורייתא יצא ידי חובה, אלא שחכמים עשו סייג לדבריהם והכריזו כאילו לא עשה ולא כלום, או שהוא חייב מיתה. דעה זו משתקפת בירושלמי, בעמדות רב יוסף ורב נחמן בר יצחק בסוגיא שלנו, ובתשובות הראשונה והשלישית בסוגיא בבבלי עירובין. לעומת זאת, לפי רב יחזקאל והתשובה השנייה בבבלי עירובין אין מעמד לבת קול, והלכך ניתן גם היום לנהוג כבית שמאי. מעניין שבבבלי עירובין תלו עמדה זו בדברי רבי יהושע שאין משגיחין בבת קול: דברים אלו נאמרו במקורם בנוגע לבת הקול שהכריעה רבי אליעזר השמותי נגד בית הלל דווקא (בבא מציעא נט ע"א), ואם אין משגיחין בה, אזי הלכה כבית הלל! אבל העיקרון הוא אותו עיקרון: ההלכה ניתנת אך ורק להכרעה אנושית, וכל עוד לא היתה כזאת (והתולה את ההכרעה כבית הלל בבת קול דווקא מעיד לפי תומו שלא היתה הכרעה אנושית בלתי חוזרת שהלכה כבית הלל), ניתן עדיין לנהוג כבית שמאי.

העולה מדברינו הוא, שרב יחזקאל לא הביא את הברייתא שלו בנוגע למחלוקת בית שמאי ובית הלל בעניין קריאת שמע דווקא, אלא באופן כללי. ונראה שגם דברי רב יוסף ורב נחמן בר יצחק מתייחסים למכלול ההלכות של בית שמאי ולא דווקא למחלוקת שבמשנתנו. ומכיוון שהנוהג כבית שמאי נוהג כקולותיו וחומרותיו, הרי שהוא נוהג כבית שמאי בכל עניין ולא במחלוקת אחת בלבד. ואין טעם לומר שבעל הסוגיא שהביא את הדברים כאן סבר שהם מתייחסים למחלוקת זו בלבד. גם הוא פירש שמחלוקתם מוסבת על מכלול ההלכות של בית שמאי ובית

14 לתופעה של שתי ברייתות חלוקות שהוצמדו זו לזו בתוספתא ראה הדיון בסוגיא ג, "עני", עיוני הפירוש לפיסקא [5], והערה 20 שם. הסבר זה פותר גם את קושייתו של ספראי, שם. ספראי שואל מדוע סדר הדברים בברייתא בתוספתא ובבבלי הוא "לעולם הלכה כבית הלל", ורק אחר כך "הרוצה", הרי מבחינה היסטורית קדמה הסיפא לרישא. ברם לשיטתנו אין כאן אלא שתי דעות שונות שהוצמדו זו לזו, וההסבר ההיסטורי: "לא קשיא, כאן קודם בת קול כאן לאחר בת קול" אינו אלא ניסיון לעשות דה-לגיטימציה לשיטת בית שמאי על ידי הכרעה בין הדעות, עמדה שלא היתה מקובלת על כל אמוראי בבל.

הלל. מה ראה להביא את המחלוקת דווקא כאן? אפשר שהביאה כאן משום שרב נחמן בר יצחק מצטט את משנתנו כראיה לדבריו, ואפשר שהוא מביאה כאן מפני שמחלוקת זו היא המחלוקת הראשונה בין בית הלל לבית שמאי בש"ס. וכיוצא בזה הביא עורך הירושלמי את החומר הכללי בעניין הכרעה בבית הלל בנוגע למשנתנו אנו.

[5] רב יוסף אמר: עשה כדברי ב"ש – לא עשה ולא כלום

לפי הריטב"א על אתר, על אדם כזה לקרוא שמע שוב אם עשה במופגן בבית שמאי והיטה בהיותו עומד, כיוון שקנס קנסוהו חכמים על שעבר על דברי בית הלל. ל' גינצבורג על אתר טוען לעומת זאת שדברי רב יוסף הם על דרך ההפלגה, שהרי ודאי קיים מצוות קריאת שמע של ערבית אם קרא והיטה, אלא שעשה מעשה הדיוט. אך לפי דברינו אפשר לומר שרב יוסף לא התייחס כלל למחלוקת שבמשנתנו, שהרי בכגון זה ודאי יצא ידי חובה כפי שציין גינצבורג. אלא שרב יוסף התייחס לקולות של בית שמאי או למקרים שבהם יש מחלוקת ללא קולא או חומרא (כגון סדר הברכות בקידוש וכדומה), ובמקרים אלה, לדעת רב יוסף, אפשר שעל האדם לחזור על פעולתו כשיטת בית הלל.

דתנן: מי שהיה... מימיך

רש"י פירש את ההוכחה כך: כשם שלדעת בית שמאי לא יצא ידי חובה אם נהג בבית הלל, כך לבית הלל לא יצא ידי חובה אם נהג בבית שמאי. בעל התוספות, הר"ר שמעיה (תוס' ד"ה תני רב יחזקאל), פירש שההוכחה היא מכך שבית שמאי אמרו לרבי יוחנן בן החורנית: "לא קיימת מצות סוכה מימיך", אף על פי שגם לפי בית שמאי אין החיוב לשים את השולחן בסוכה אלא גזרה שמא יגרו אחר שולחנו. הוזה אומר: לפי בית שמאי, העובר על דבריהם אינו מקיים מצווה מן התורה אף כשמדובר בסייג למצווה זו שהוא מדרבנן, וכיוצא בזה לפי בית הלל.

אך שני הפירושים מוקשים. בצדק הקשה גינצבורג, מניין לנו שבית הלל הוותרנים מקפידים כמו בית שמאי נגד העובר על דבריהם? ועוד: מחלוקת רב יחזקאל ורב יוסף מתייחסת לתקופה שלאחר ההכרעה בבית הלל, ורבי יוחנן בן החורנית חי עוד בימי הבית!

גינצבורג פירש שההוכחה היא מכך שרבי יוחנן בן החורנית, שהיה מבית שמאי, הקל במופגן בבית הלל, ומכאן שגם הוא הודה בכך שכל העובר על דברי בית הלל אינו יוצא ידי חובתו. אך גם פירוש זה מוקשה: הרי בית הלל ודאי אינם פוסלים שולחן בתוך הסוכה, ומדוע אפוא הקפיד רבי יוחנן לאכול דווקא כששולחנו בתוך הבית, אם היה מבית שמאי? ועוד: איזו הכרעה בבית הלל היתה בימי רבי יוחנן בן החורנית (שחי בימי הבית)? אם חשב שחייבים לנהוג בבית הלל, מה פשר שיוכו לבית שמאי?

נראה שההוכחה לדברי רב יוסף היא מדברי תלמידי בית הלל לתלמידי בית שמאי. תלמידי בית הלל, הטוענים שתלמידי בית שמאי לא אמרו דבר לרבי יוחנן בן החורנית, ראו בכך הוכחה לכך שבית שמאי לא נחלקו על בית הלל. כלומר, גם בית הלל הוותרן מניח שדעותיו בלעדיות, ושמחלוקת בית שמאי ובית הלל גוררת אחריה בהכרח האשמות באי קיום המצווה. ובהיעדר האשמות כאלה, אין מחלוקת. אילו נחלקו, אומרים בית הלל לבית שמאי, היה להם לזקני בית שמאי להעיר לעמיתם רבי יוחנן בן החורנית, ומשלא העירו, סימן שיוצאים ידי חובה בין כך ובין כך. מכאן שגם אליבא דבית הלל, כל העובר על דברי הבית שלו כשיש מחלוקת אמיתית, לא יצא ידי חובה.¹⁵

15 בעניין היחסים בפועל בין הבתים בימי הבית ראה ליברמן, ירושלמי כפשוטו, עמ' 38; תוספתא כפשוטה ג, עמ' 15; ספראי (לעיל, הערה 11). עמ' 401-404; א"א אורבך, ההלכה, גבעתיים 1984, עמ' 174-175; י' זוסמן, "חקר תולדות ההלכה ומגילות מדבר יהודה", תרביץ נט (תש"ן), עמ' 37, הערה 119.

[6] רב נחמן בר יצחק אמר: עשה כדברי בית שמאי חייב מיתה

נראה שכאן נאמרו הדברים על דרך ההפלגה,¹⁶ בעוד שבמשנה אמרו לרבי טרפון כדאי היית לחוב בעצמך משום שהיה אחד מזקני הסנהדרין, ולכן קרוב הדבר להיותו זקן ממרה. ואף אם אין כאן הוכחה של ממש לכך שהוא זקן ממרה, שהרי בית הלל סבורים גם הם שניתן לקרוא בשכיבה, אף על פי כן ראו פגם בכך שסיכן עצמו כדי לקיים את דברי בית שמאי, ואמרו לו: "מגיע לך". ברם מכאן ועד לחיוב מיתה כולל לכל הפוסק כבית שמאי רחוקה הדרך מאוד, ורב נחמן בר יצחק פירש את המשנה שלא כפשוטה כפולמוס נגד המקפידים כבית שמאי. כאמור, אין הכרח לפרש שמדובר דווקא במי שמקפיד כבית שמאי בעניין זה, אלא היו כאלה שפסקו כבית שמאי לקולא ולחומרא גם בבבל, ונגדם מתפלמס רב נחמן בר יצחק. עמדת רב נחמן בר יצחק היא העמדה הבלעדית במקבילה בירושלמי ברכות א ז, ג ע"ב.¹⁷

16 ראה הדיון בסוגיא ח, "חכמים", עיוני הפירוש לפיסקא [6], שם שיערנו שאף על דרך ההפלגה מתבסס הפולמוס על פירוש לא הלכתי לפרשת זקן ממרה אשר לפיו מדובר שם בכל מי שאינו מצייט לדברי חכמים ולא דווקא בזקן, וכפשוטם של המקראות.

17 ראה מובאה לעיל, עיוני הפירוש לפיסקא [4].